

TOUR des CIMETIÈRES, NIEUWSBRIEF 10

In samenwerking met:

Stichting Oude Drentse Kerken

STICHTING OUDE
GRONINGER KERKEN

STICHTING ALDE FRYSKE TSJERKEN

PROGRAMMA 2013

Drenthe, donderdag 2 mei Suydevelt (nieuw):

Deze nieuwe tocht in Drenthe gaat grotendeels door het voormalige dingspel Suydevelt. Zoals bij de Drentse tochten meestal het geval is, maken we kennis met "het veen" en "het zand". De landschappelijke verschillen tussen beide zijn weer aanzienlijk en komen ook tot uiting in de sfeer in kerken en op begraafplaatsen. De eerste stop is in Barger-Oosterveld. Daar brengen we een bezoek aan de St. Gerardus Majellakerk met een bijzonder interieur. Aansluitend wandelen we over het kerkhof en door het processiepark. In Barger-Oosterveld wordt namelijk jaarlijks de enige bedevaart van Noord Nederland gehouden. De reis gaat verder door het met extern kapitaal gekoloniseerde veengebied van Zuidoost Drenthe naar Weiteveen. Ondertussen worden we bijgepraat over de achtergronden van de "immigranten" uit andere provincies en Duitsland. De levensomstandigheden van deze pioniers waren vaak zwaar.

De Rooms-Katholieke kerk, die eeuwen gebukt ging onder allerlei beperkingen, kreeg na "250 jaar dolen in de woestijn" vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw volop ruimte hierbij een actieve rol te spelen. Bewoners werden in maatschappelijk en religieus opzicht ondersteund. Op verschillende plaatsen werden kerken gesticht.

Het kerkhof in Weiteveen kent een wel heel bijzondere ontstaansgeschiedenis die destijds in heel Nederland volop de aandacht trok. Die aandacht leidde tot steunacties uit met name het zuiden van ons land en bepaalde mede het beeld van Drenthe als oord van armoede.

Nadat we nog even de sfeer geproefd hebben van het eenmaal onmetelijke Bourtangermoeras gaan we richting het oledorp Schoonebeek. Onderweg kan een vluchtige blik geworpen worden op een unieke *boo*, een veeschuur op grote afstand van het dorp waar een soort koeherder een groot gedeelte van het jaar vee van zijn baas verzorgde.

De tocht door de Schoonebeker buurten *Oostersebos*, *Middendorp* en *Westersebos* gaat langs magnifieke saksische boerderijen die tot de mooiste van de provincie gerekend kunnen worden. Een prachtige route om te rijden.

De lunch wordt gebruikt in de eertijds vermaarde vestingstad Coevorden.

Waarschijnlijk zal er geen tijd zijn om het onlangs opnieuw vorm gegeven stadscentrum te bezoeken met het enige kasteel van Drenthe. Wel wordt in ieder geval tijd uitgetrokken voor een bezoek aan de algemene begraafplaats en de ernaast gelegen Joodse begraafplaats. Via het dorp Wachtum gaat de reis naar Zwinderen waar een niet-onbemiddeld boerenechtpaar met grote belangstelling voor heideontginningen op een schijnbaar willekeurige plaats een particulier graf

heeft laten aanleggen. Onderweg naar Oosterhesselen stoppen we even bij het zogenaamde Hunnenkerkhof. Hier liggen enkele weinig-spectaculair ogende, maar niettemin bijzondere prehistorische graven.

De thee wordt genuttigd in de oude kerk van Oosterhesselen. Daar krijgen we o.a. het verhaal te horen hoe hier allerlei adellijke grafzerken verdwenen.

Verschillende van die zerken zullen we even verderop bij Havezathe *De Klencke* op een niet voor de hand liggende plaats terug zien. Wanneer er nog tijd is, sluiten we de tour af met een korte wandeling naar het vrij in het licht glooiende landschap gelegen Joodse kerkhof in de buurt van Sleen.

Vertrek Station Groningen halte rondvaartboot om 08.00 uur, vertrek Station Assen 08.45 uur, vertrek Station Emmen 09.45 uur. Prijs € 47,00 pp.

Groningen, donderdag 16 mei: Schansentocht (nieuw):

Deze bijzondere tocht voert onder andere naar Oudeschans en Bourtange, twee vestingplaatsen in de provincie Groningen. Maar we beginnen in Wildervank waar de kerk net is gerestaureerd en op het kerkhof behalve een monument ook veel historische grafstenen zijn te vinden. Hierna vervolgen we de tocht naar Bourtange. Voordat we Bourtange binnenrijden, passeren we nog de joodse begraafplaats net buiten de vesting. In de vesting (beschermde dorpsgezicht) bezoeken we het Joods Synagogaal Museum, dat bestaat uit de gerestaureerde synagoge en onderwijzerswoning. In 's Lands Huys gebruiken we de lunch. Daarna zetten we koers naar Oudeschans. Dit doen we via een mooie route door Bellingwolde waar we langs twee bijzonder begraafplaatsen rijden. In Oudeschans bekijken we het Dodenbastion. We sluiten de tocht af met een kopje koffie/thee in Kiel-Windeweer bij De Amshoff, een schilderachtig complex, een voormalige kerk met pastorie, bijgebouwen en kerkhof.

Vertrek Station Groningen, halte rondvaartboot om 10.00 uur. Prijs € 44,00 pp.

Friesland, zaterdag 18 mei: Westergo (nieuw):

Op de plaats van de Oude Begraafplaats in Leeuwarden lag vroeger een terp, waarop rond 1460 een vrouwenklooster werd gebouwd, het St Annaklooster van de Grauwe Begijnen. In 1510 werd het klooster binnen de stadswallen gebracht en werd het oude klooster ontmanteld. In 1833 werd hier naar ontwerp van tuinarchitect Lucas Pieters Roodbaard (1782 - 1851) een nieuwe begraafplaats aangelegd, ter vervanging van de begraafplaatsen binnen de stadswallen. Vele bekende Friezen vonden hier een laatste rustplaats. De Oude Begraafplaats is al lang niet meer in gebruik, maar op een apart gedeelte worden nog altijd de joodse inwoners van Leeuwarden begraven.

Via kronkelige binnenwegen, vaak oude dijken, rijden we via Hartwert naar Burgwert, hier bezoeken we kerk en kerkhof. Daarna gaan we via Hichtum naar Bolsward, waar we bij de Groene Weide de lunch gebruiken. Na de lunch lopen we naar de oude joodse begraafplaats die tegen de restanten van het bolwerk is aangelegd in 1786. Tot 1829 is deze begraafplaats gebruikt, daarna werden de joodse inwoners van Bolsward begraven op de Algemene Begraafplaats. Op de oude joodse begraafplaats liggen geen stenen meer.

We rijden door naar Workum waar we de joodse begraafplaats bekijken die in 1664 werd gesticht door David Salomons, voor hem, zijn familie en andere joodse bewoners van Workum. Er liggen nog altijd zes grafstenen uit de late zeventiende en vroege achttiende eeuw, deze stenen behoren tot de oudste joodse grafzerken van Nederland. Sinds de jaren dertig is de begraafplaats ommuurd. Deze fraaie tocht sluiten we af met een bezoek aan het praalgraf van Menno van Coehoorn in de kerk van Wijckel. Het is een goede traditie geworden

dat we tijdens een Tour de Cimetières in Friesland gaan genieten van een kopje thee of koffie met originele Friese oranjekoek. Dat gaan we in Wijckel nuttigen. **Vertrek** station Groningen 09.00 uur, vertrek station Leeuwarden voor de Arriva store om 10.00 uur. Belangstellenden die met de trein uit andere delen van Nederland komen, kunnen bij deze tocht in Leeuwarden op onze bus overstappen. Prijs € 47,00 pp.

Groningen, dinsdag 11 juni Kerkhoven zonder kerken:

We beginnen op een intiem wierdekerkhof in Vliedorp, een streek even ten noorden van Houwerzijl. Daarna bezoeken we in Ulrum de begraafplaats Snakkeburen, aangelegd in 1847, waar zich o.a. het graf van wereldreiziger en schrijver Marten Douwes Teenstra bevindt. De tour gaat verder naar een bijzonder R.K.- kerkhof met een z.g. rouwkapel in Wehe-Den-Hoorn. Het geheel is een mooi contrast met de andere begraafplaatsen. Na de lunch rijden we naar het enigszins buiten Wierhuizen gelegen kerkhof. Op de zuidoosthoek van dit kerkhof staat een z.g. lijkenhuisje uit de tweede helft van de 19^e eeuw, dat onlangs weer toegankelijk is gemaakt en verrassend is ingericht. Een ander opvallend element is een kunstwerk geplaatst in 2009, een geraamte van een kerk uit het Afrikaanse Benin, het geboorteland van kunstenaar Meschac Gaba. De tocht wordt vervolgd met een bezoek aan Maarhuizen. In het verleden was het een dorp, gebouwd op en rond de wierde. Begin 13^e eeuw moet er al een kerk zijn gebouwd, die in 1726 is afgebroken. Wat resteert, is het zeer fraaie kerkhof, boven op de wierde, omringd door hoge bomen. Deze tour wordt in Bellingeweer afgesloten met een bezoek aan de begraafplaats van dit oorspronkelijk zelfstandig dorpje met een eigen kerk. Het geheel stond op een wierde.

Vertrek station Groningen, halte rondvaartboot 10.00 uur. Prijs € 41,00 pp.

Drenthe, dinsdag 23 juli Hoogeveen en het Reestdal:

Deze tour voert ons door twee zeer verschillende landschappen in het zuiden van de provincie Drenthe met een uitstapje even over de grens met Overijssel. De start is in de voormalige veenkolonie Hoogeveen. De sobere en verschillende malen uitgebouwde Grote Kerk heeft zelf lange tijd tevens als begraafplaats gefungeerd en kent een geschiedenis van meer dan drie eeuwen. Vlak in de buurt ligt - heel bijzonder - een klein Joods kerkhof. Via Echten - de bakermat van Hoogeveen - het oude landschap rond Zuidwolde en De Wijk trekken we naar het Reestdal met zijn karakteristieke gehuchten. Van de verschillende begraafplaatsen wordt in ieder geval die bij het kerkje van IJhorst bezocht, met prachtig uitzicht op de Reest. Na de lunch rijden we via Oud Avereest en Balkbrug naar Ommerschans. Daar zien we een stukje landschap dat is vormgegeven door de Maatschappij van Weldadigheid, die hier ooit de strafkolonie Ommerschans had gevestigd. De kleine begraafplaats doet sterk denken aan die van Veenhuizen. Het programma wordt afgesloten in Hoogeveen waar zich een vrij grote Joodse begraafplaats bevindt en waar op de Oude Begraafplaats de graven van verveners alsook andere notabelen een sterk contrast vormen met die van "Jan Boezeroen".

Vertrek Station Groningen, halte rondvaartboot om 08.30 uur, Station Assen om 09.15 uur, station Hoogeveen om 10.00 uur. Belangstellenden die met de trein uit andere delen van Nederland komen, kunnen bij deze tocht in Hoogeveen op onze bus overstappen. Prijs € 44,00 p.p.

Friesland, dinsdag 20 augustus Lytse doarpentocht:

In Fryslân liggen heel wat kleine dorpen die rond hun vaak middeleeuwse kerk een sfeervol kerkhof bezitten. We bezoeken in deze tocht vier kleine terpdorpen in de Greidhoeke, die gelegen zijn in de voormalige grietenijen (gemeenten) *Baarderadeel* en *Hennaarderadeel*, gemeenten die in 1984 opgingen in de nieuwe gemeente Littenseradiel. We bezoeken eerst het kerkhof van **Húns**, liggend rond een kerk uit de dertiende eeuw. Het dorp telt 106 inwoners. Vandaar rijden we naar **Leons**, een dorp met 25 inwoners, waar op de terp de kerk uit de 14de eeuw wordt omringd door een sfeervol kerkhof. We gebruiken de lunch in **Easterein**, bij *café Bergsma*, een sfeervolle 19de eeuwse dorpsherberg met moderne keuken. Een bezoek aan de kerk is zeer de moeite waard: in de kerk is het *oksaal* uit 1554 bewaard gebleven, dat koor en schip van elkaar scheidt. Vervolgens rijden we naar **Hinnaard**, een dorp met 56 inwoners, verspreid wonend over een aantal boerderijen. De middeleeuwse kerk is gesloopt in 1862, op de plaats van de oude toren staat nu een klokkenstoel waarin de middeleeuwse klok weer een plaats heeft gevonden. Rond het kerkhof een lage bebouwing van 18de en 19de eeuwse huizen.

Als laatste kerkhof bezoeken we het dorp **Iens** (Oudfries: Edens), in vroeger tijden liggend aan een doodlopende weg. Het dorp telt 39 inwoners, de deels 13de eeuwse kerk ligt met het sfeervolle kerkhof midden in een voornamelijk 19de eeuwse bebouwing. We sluiten de excursie af met de traditionele koffie/thee met oranjekoek in herberg De Driesprong in **Winsum**.

Vertrek: station Groningen, halte rondvaartboot om 09.00 uur, vertrek station Leeuwarden voor de Arriva store om 10.00 uur. Prijs € 46,00 pp.

Groningen: donderdag 22 augustus Groninger Veenkoloniën

We beginnen deze tocht in Veendam, waar we de N.H.-kerk en het aanliggende kerkhof gaan bekijken. Daarna rijden we naar een heel bijzondere begraafplaats met gedenksteen, gelegen op een enigszins afgelegen maar unieke plek. Bij hotel-restaurant De Boer in Foxhol zullen we de lunch gebruiken. Dan zijn we al vlakbij Hoogezand, waar drie begraafplaatsen aan één laan liggen. Vervolgens bezoeken we de neogotische St. Willibrorduskerk en het aanliggende kerkhof evenals de pal daartegenover gelegen N.H. Koepelkerk, waar deze dag wordt afgesloten met koffie/thee.

Vertrek station Groningen, halte rondvaartboot 10.00 uur. Prijs € 40,00 pp.

Drenthe, dinsdag 3 september Van Assen tot Hunze:

Assen behoorde in de middeleeuwen als kleine boerengemeenschap tot het Rolder Dingspil. Nu is het de hoofdstad van de provincie Drenthe. Toen bisschop Otto II van Lippe sneuvelde moesten de inwoners van Drenthe na de slag bij Ane voor straf in 1227 in de buurt van dat slagveld een nonnenklooster stichten dat de naam Maria in Campis kreeg. Omstreeks 1260 werd het klooster verplaatst naar de nederzetting Hassen, het latere Assen. Voor de kloosterlingen werd een kerkhof aan de noordkant van de Abdijkerk aangelegd.

Van 1661 tot 1822 werden er ook burgers begraven op het voor de kloosterlingen aangelegde kerkhof op de Brink. Toen het vol was werd voor de nieuwe begraafplaats een locatie in het Asserbos aangewezen. Dat was toch al eigendom van de stad. Op 1 januari 1823 werd de nieuwe begraafplaats, dat de naam Noorderbegraafplaats kreeg, in gebruik genomen. Op deze begraafplaats zijn circa 1830 graven. We gaan nu via het Tumulibos-Kampsheide naar Rolde voor een bezoek aan de grafheuvels en een hunebed. In de prehistorie, zo'n 5500 jaar geleden, woonden in deze omgeving de Hunebedbouwers. Deze vroege

bewoners zetten hun doden bij in een hunebed en later in grafheuvels. Het begraven in grafheuvels dateert vanaf 2900 jaar v Chr. Een hunebed is een van grote zwerfkeien gebouwde grafkamer, daterend uit de tijd van de midden-neolithische Trechterbekercultuur. De tussen 3350 en 3050 v Chr. gebouwde hunebedden zijn de oudste begraaf architectuurmonumenten van Nederland. Een grafheuvel is een aarden heuvel met een gegraven grafruimte waarin de doden hun laatste rustplaats kregen. Ze lijken op een hunebed maar hebben niet de grote stenen die een grafkamer vormen. Gedurende een bepaalde periode was er sprake van bijzetting in hunebedden en grafheuvels naast elkaar. De reis wordt voortgezet naar Anloo, de hoofdplaats van het Dingspil Oostermoer waar wij de Magnuskerk bezoeken. De kerk dankt zijn naam aan Magnus, bisschop van Trani (Italië). Het schip van de kerk is in het begin van de 11e eeuw opgetrokken uit tufsteen, een zachte vulkanische steensoort uit de Rijnstreek van Duitsland. Eind 11e eeuw werd de toren gebouwd. De bouwstijl van schip en toren is Romaans. Het huidige koor is uit de 14e eeuw, de bouwstijl van het koor is Romano-Gotisch. Opgravingen in de kerk hebben aangetoond, dat er voor het huidige gebouw een aantal houten gebouwen hebben gestaan (9e, 10e eeuw). Na de bezichtiging gebruiken wij de lunch in café Popken en rijden we naar de begraafplaats van Nieuw Annerveen. In 1856 hebben de kerkvoogden van de Hervormde Gemeente Annerveen toestemming van koning Willem III gekregen om een begraafplaats in te richten. Tot 1920 was het graf delven gratis, daarna moest er betaald worden. Wij zien rijen grafzerken van hetzelfde type met vaak dezelfde familienamen en soms met een aantal ontroerende grafteksten. Vaak geschreven door de predikant of schoolmeester.

Haar lichaam rust in 't graf. Bevrijdt van aardse zorgen en sluimert in het graf.

Tot aan de Jongste Morgen.

Van Annerveen gaan we naar Zuidlaren waar we een bezoek brengen aan de begraafplaats van Dennenoord en de Joodse begraafplaats. In de synagoge van Zuidlaren drinken we een kopje koffie of thee.

De psychiatrische inrichting te Zuidlaren werd in 1895 geopend. Het werd een inrichting voor gedwongen opnames met de naam Dennenoord. Dennenoord heeft een eigen begraafplaats die op 26 april 1896 in gebruik is genomen. De laatste begrafenis was op 9 juni 1955. Er zijn op deze begraafplaats bijna 1600 mensen begraven. Het merendeel patiënten, maar ook personeel en hun gezinsleden.

Op 31 januari 1884 wordt bekend gemaakt dat aannemer H. de Vries als laagste inschrijver de synagoge in Zuidlaren gaat bouwen. Op 28 mei 1884 werd de synagoge ingewijd door de opperrabbijn van Drenthe, Jeremias Samuel Hillesum. Op 20 februari 1882 kregen burgemeester en wethouders van Zuidlaren het verzoek om aan de Bovendiepenweg een Joodse begraafplaats te mogen aanleggen. De behoefte om een eigen begraafplaats te hebben ontstond door de groeiende en ouder wordende Joodse gemeenschap van Zuidlaren. Tot nu toe vond de begrafenis plaats in Assen maar men wilde liever dicht bij huis worden begraven.

Vertrek station Groningen, halte rondvaartboot 09.15 uur, vertrek station Assen 10.00 uur. Prijs € 41,00 pp.

Tot slot de spelregels:

Allereerst een verzoek aan de manlijke deelnemers.

Onderdeel van veel tochten is een bezoek aan een Joodse begraafplaats of synagoge. Het is in de Joodse cultuur goed gebruik dat mannen tijdens een bezoek hun hoofd bedekken. Ik vraag de heren daarmee rekening te houden en een hoed of pet mee te nemen.

Prijzen.

Bij genoemde prijzen zijn inbegrepen koffie/thee in de bus bij het begin van de tocht, de lunch onderweg en de thee/koffie aan het einde van de dag. Ook ontvangen de te bezoeken kerken een donatie.

Aanmelden kan per e-mail via touring.groningen@arriva.nl of tijdens kantooruren telefonisch 050-5260268. Wilt u svp duidelijk uw naam, adres, postcode, woonplaats, telefoonnummer en indien mogelijk ook uw emailadres opgeven, evenals de naam en datum van de tocht waarvoor u zich inschrijft en de opstapplaats? Velen van u weten dat de touringcar meestal vol is. Vaak is er dus een wachtlijst. Mocht u om welke reden dan ook zijn verhinderd, wilt u dit dan zo spoedig mogelijk doorgeven aan touring.groningen@arriva.nl of tijdens kantooruren telefonisch 050-5260268. In dat geval kunnen andere belangstellenden nog van uw plaats(en) gebruik maken. Begunstigers van Stichting Het Drentse Landschap kunnen zich eveneens aanmelden via: aanmelden@drentslandschap.nl of telefonisch via het secretariaat van HDL 0592-313552.

Bij **betaling** graag het nummer vermelden dat op de bevestiging staat aangegeven. (bij aanmelding voor meerdere tochten graag alle nummers vermelden).

Van waar vertrekt de bus?

Alle tochten beginnen bij het Station Groningen, halte rondvaartboot voor het Groninger Museum. Voor de tochten in Drenthe rijden we na Groningen door naar station Assen waar de bus achter halte A vertrekt. Voor de tocht Suydevelt gaan we na Groningen en Assen ook langs station Emmen waar de bus naast de wachtruimte voor buschauffeurs (de zogenaamde buffer) vertrekt. Voor de tocht Hoogeveen en het Reestdal vertrekt de bus uit Groningen en rijdt via station Assen naar Hoogeveen, waar u voor het station kunt instappen. Voor de tochten naar Friesland vertrekt de bus na Groningen ook van het station Leeuwarden, pal voor de Arriva store.

Wilt u bij aanmelding svp uw opstapplaats duidelijk aangeven. Voor alle tochten geldt dat we ernaar streven tussen 17.30 en 18.00 uur terug te zijn bij station Groningen. *De tijden evenals de opstapplaatsen staan ook vermeld op de bevestigingsbrief die u na aanmelding van Arriva Touring ontvangt.*

Namens alle bij de organisatie betrokkenen hoop ik u hiermee weer voldoende te hebben geïnformeerd en uw belangstelling te hebben gewekt om aan de tochten deel te nemen.

Met vriendelijke groet,
namens de Stichting Oude Groninger Kerken,
de Stichting Oude Drentse Kerken,
de Stichting Alde Fryske Tsjerken en
Arriva Touring,

Wout Brinkhuis